

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΟΓΔΟΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ—ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1930

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^Α, ΕΚΔΟΤΑΙ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ", — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ, 50
ΑΘΗΝΑΙ

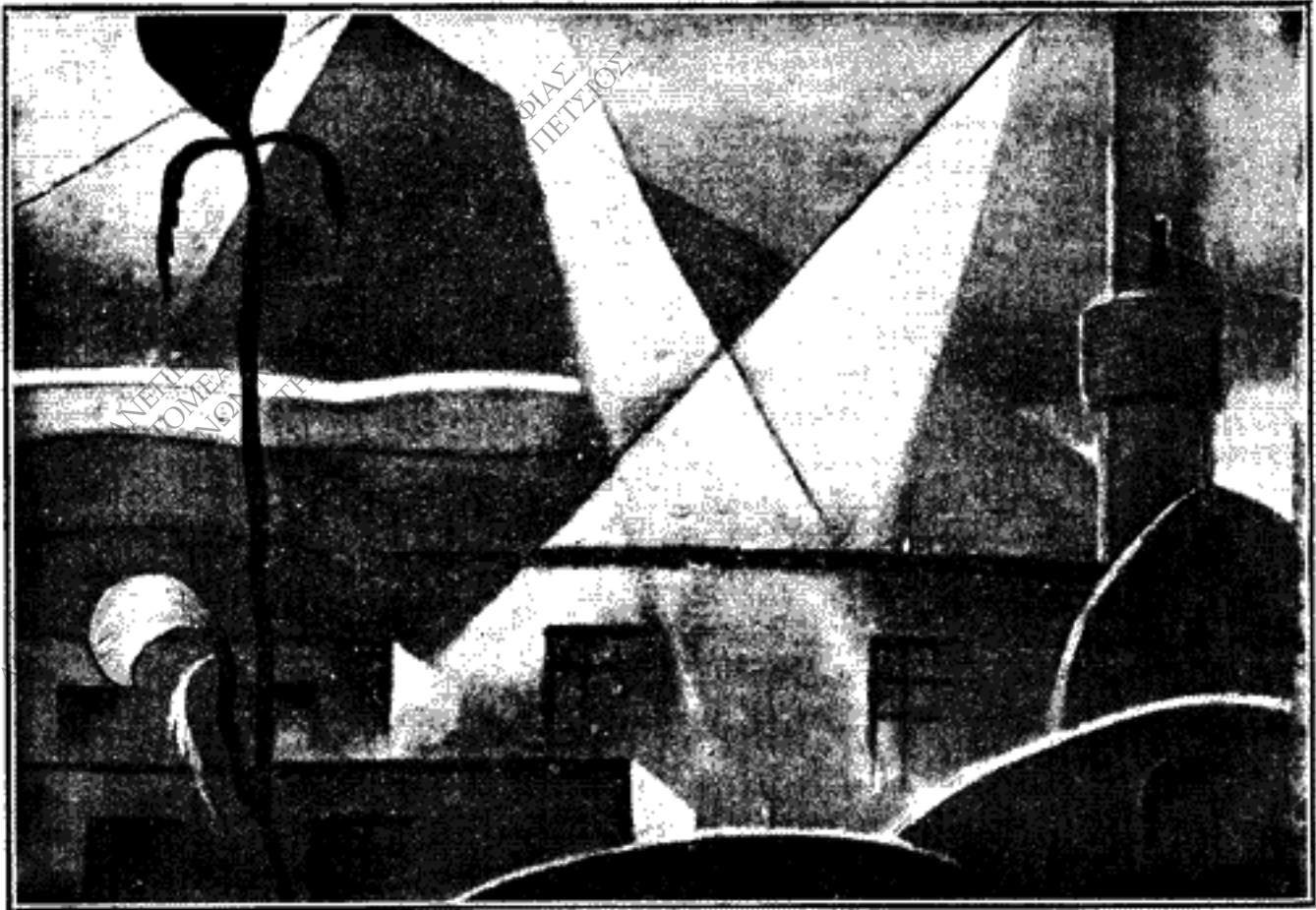
Ο ΣΠΕΓΚΛΕΡ ΚΑΙ Η ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ (*)

Σύμφωνα λοιπόν με τὴ θεμελιακὴ αὐτὴ παράστασι, θὰ προσπαθήσω νὰ σχεδιαγραφήσω σύντομα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν τριῶν αὐτῶν πολιτισμῶν, τὰ διακριτικὰ τους στοιχεῖα, γιὰ νὰ μπορέσουμε ἕστερα νὰ δοῦμε τὸν παραλληλισμὸ τῶν διαφόρων τους ἐποχῶν μεταξύ τους, καὶ νὰ βγάλουμε τὰ συμπεράσματα — ἂν βγαίνουν — γιὰ τὴν ἐποχὴ μας καὶ τὸ ἄμεσο μέλλον της.

Γιὰ τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνορωμαϊκὸ, ἀπολλώνιο πολιτισμὸ, τὸ καθαρὸ καὶ ἀτόφιο σύμβολο εἶναι τὸ ἄγαλμα, ποὺ παριστάνει ἓνα καθαρὰ περιγεγραμμένο, ἀπομονωμένο **σῶμα**, ὁρατὸ ἀπ' ὅλες τὶς μεριές. Ὁ Ἕλληνας ὀνομάζει τὸν ἑαυτὸ του σῶμα καὶ συλλαμβάνει τὴν ἔννοιά του καλύτερα, ὡς κάτι παρὸν καὶ ἀντιληπτὸ στὶς αἰσθήσεις, τωρινὸ καὶ αἰώνιο συγχρόνως, — αἰώνιο γιὰτὶ δὲν ἔχει ἱστορία, δὲν ἔχει ἐξέλιξη, ἐσωτερικὴ ζωὴ. Σύμφωνα με τὴν ἀντίληψη αὐτὴ γιὰ τὸ χῶρο εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου. Χρόνος με τὴ σημασία ποὺ τοῦ δίνουμε ἡμεῖς, ἐξέλιξη, μοῖρα, ἱστορία, δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸν Ἕλληνα. Καταπληχτικὴ εἶναι ἡ ἔλλειψη προσανατολισμοῦ πρὸς χρονικὲς μεγάλες ἢ μικρὲς ἀποστάσεις. Ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται γιὰ τοὺς πρὸ κοντινοὺς του λαοὺς, Θυράκες, Ἰλλυριοὺς κ. ἄ., ἀπίστευτα παραμύθια· ἐνῶ εἶχε ταξιδέψει στὴν Αἴγυπτο, δὲν ἀναφέρει ποτὲ οὔτε ἓναν ἀριθμὸ χρονολογικὸ, οὔτε συγχρονίζει ποτὲ γεγονότα μακρινῶν χωρῶν. Καὶ ὅμως οἱ Ὀλυμπιάδες ὑπῆρχαν 300 χρόνια πρὶν ἀπ' αὐτόν. Γιὰ τὸ Θουκυδίδη, ποὺ ζεῖ στὴν ἐποχὴ τῆς μεγαλύτερης καλλιτεχνικῆς καὶ διανοητικῆς ἀκμῆς, οἱ ὀμηρικοὶ χρόνοι ἔχου-

νε γίνε μῦθος· ὀλίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Πεισίστρατο, χάνονται σὲ βαθὺ σκοτάδι, χωρὶς κἂν νὰ ἐκφράζεται ἡ λαχτάρα καὶ ἡ θλίψη γι' αὐτό. Ὁ Ἑλλοπονησιακὸς πόλεμος εἶναι κοσμοϊστορικὸ γεγονός, ἀξιόλογο γιὰ τὸν ἀριθμὸ, τὶς λίγες δεκάδες χιλιάδων τῶν Ἑλλήνων ποὺ πήρανε μέρος· γύρω του ὑπάρχουν ἀχανῆ βασίλεια, σὰν τὸ Περσικὸ, με δεκάδες ὑπηκόους λαοὺς, ποὺ βρῖσκεται σὲ ἀδιύκοπη ἐπαφὴ με τοὺς Ἕλληνας, καὶ λιοὶ παμπάλαιοι σὰν τοὺς Αἰγυπτίους, με χρονικὰ φιλολογημένα ὅσο ποτὲ ἄλλοτε· ἀλλὰ κανεὶς δὲν κάνει σύγκριση ἀνάμεσα στὰ μοιραῖα τῶν λαῶν αὐτῶν, ἐξὸν γιὰ νὰ βγάλουν ἠθικὰ μεγαλόστομα συμπεράσματα. Ὁ Ἰσοκράτης περνάει με τὴ μεγαλύτερη εὐκολία ἀπὸ τὴ διήγησι γιὰ τὶς Ἀμαζόνες στὰ Περσικά, σὰ νὰ ἦταν τὸ ἴδιο πρῶγμα. Τὴ Ρώμη, ποὺ δὲν ἦταν κ' ἀπὸ τότε τόσο εὐκαταφρόνητη, τὴν ἀγνοοῦν ὅλοι τελείως. Τὴν ἱστορία τὴν ἀντικατασταίνει ὁ μῦθος, ποὺ δείχνει σὰ σὲ στιγμότυπο μὰ στιγμαία σύγκρουση ἑνὸς ἥρωος ἢ μᾶς οἰκογενείας πρὸς ἐξωτερικὲς, ἀμεταίπειστες καὶ σκληρὲς πραγματικότητες. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἀπαγορεύτηκαν τὰ ἱστορικὰ δράματα, καὶ πρέπει νὰ εἴμαστε πολὺ ἀνόητοι γιὰ νὰ πιστέψουμε ὅτι ἓνα ψήφισμα τοῦ δήμου μετὰ τὴ «Μιλήτου ἄλωση», ἂν δὲν ἦταν χαρακτηριστικὸ καὶ σύμφωνο με τὸ πνεῦμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, θὰ ἔφτανε γιὰ νὰ ἐμποδίσει τὴν ἀνάπτυξη τῆς τραγωδίας πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση· τὰ πρόσωπά της δὲν ἔχουν ἐσωτερικὴ ψυχικὴ ἐξέλιξη· ἡ Ἀντιγόνη δὲν διστάζει οὔτε στιγμὴ πρὶν, καὶ οἱ Θρηνοὶ της δὲν ἀναφέρουν κἂν τὴν αἰτία γιὰ τὴν ὁποία πεθαίνει· ὁ Οἰδίππου ὑποφέρει χωρὶς νὰ ξέρει γιὰτί, καὶ οὔτε

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο.

Π. ΦΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΙΓΥΠΤΟΣ

μὰ στιγμή δὲν δικαιολογεῖ τὴ μοῖρα του, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἐπαναστατεῖ ἐναντίον της· φεύγει, τὸ ἴδιο μεγαλόστομος στοὺς θρήνους του, ὅπως ἦταν καὶ στοὺς βυσιλικούς κομπασμούς του. Μετάνοια δὲν ὑπάρχει, οὔτε κάθαρση ἐσωτερικὴ — τοῦλάχιστο γιὰ τοὺς ἥρωες· τί λογῆς ἦταν ἡ κάθαρση τοῦ θεατῆ γιὰ τὴν ὁποία μιλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης; ἐχύθησαν ὡς τὴν τῶρα ποταμοὶ μελάνι γιὰ νὰ τὴν ἐξηγήσουν. Ὁ Ὀρέστης δὲν ἄλλαξε ἐσωτερικὰ οὔτε μετὰ τὸ φόνο, οὔτε στὴν περιπλάνηση, οὔτε στὴ δίκη του. Ἄσχετη μὲ τὸ θεληματικὸ, θάλεγε κανεὶς αὐτό, σβήσιμο τοῦ ἴχνους κάθε περασμένου, δὲν εἶναι οὔτε ἡ καύση τῶν νεκρῶν, οὔτε ἡ προγραμματικὴ ἐξιδανίκευση καὶ ἀπροσωποποίηση ὅλων τῶν μνημείων καὶ ἡ ἔλλειψη τοῦ πορτραίτου, τοῦλάχιστο ὡς τὴν Ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ. Τὰ τρόπαια τῶν μεγαλυτέρων νικῶν στήνονται ἀπὸ φθαρτὰ ὑλικά καὶ οἱ ναοὶ καὶ τὰ ξόανα εἶναι ξύλινα ὡς πολὺ προχωρημένη ἐποχὴ.—Γιὰ νὰ γυρίσουμε στὴν ἐννοια τοῦ χώρου, τὸ στερεο-

μετρικὸ περίγραμμα ἐπιβάλλεται ὡς καὶ στὰ ἀνάγλυφα, ποὺ εἶναι πολλὲς φορὲς ἀγάλματα προσκολλημένα σὲ μιὰ πλάκα· τὸ μεγαλύτερο πρόβλημα στὴν πλαστικὴ εἶναι πῶς νὰ ἰσοροπηθῇ τὸ κορμί, πῶς νὰ φαίνεται ὅτι πατεῖ στερεά· σὲ καμιὰν ἄλλῃ τέχνῃ δὲν τονίζεται τόσο τὸ βάθος· ὁ Ἑλληνικὸς κίονας, καὶ μάλιστα ὁ δωρικὸς μὲ τὸ βαρὺ του πῆγμα πάνω στὸ στυλοβάτη, ἔρχεται σὲ ἄμεση ἀντίθεση πρὸς τὸν προηγούμενο κρητομυκηναϊκὸ ποὺ ἦταν στενότερος κάτω. Ἡ προοπτικὴ, ποὺ παραμορφώνει τὰ σώματα γιὰ νὰ δείξει τὴν κατεύθυνση, τὸ βάθος, εἶναι ἀνύπαρκτη ὡς καὶ ἡ πυκνὴ σειρὰ τῶν κόνων εἶναι ἔτσι βαλμένη γύρω στὸ μικροσκοπικὸ σηκό, ὥστε τὸν κρύβει ὀλωσδιόλου κα' ἐμποδίζει τὸ βλέμμα νὰ λοξέψη, σὰ γιὰ νὰ δείξει, λέει ὁ Spengler, πῶς στὸ σῶμα αὐτὸ τοῦ ναοῦ δὲν ὑπάρχει ἐσωτερικὸ. Τὴ μεταφυσικὴ αὐτὴ ἐξήγηση ἀφήνω νὰ τὴν κρίνουν οἱ ἀρχαιολόγοι ποὺ ὠρισμένως θὰ τὴ βροῦν παραδοξολογία. Ἀντίστοιχη πρὸς τὴν ἀν-

τίληψη αὐτὴ τοῦ χώρου, ποὺ συμβολίζει τὴν ἔλλειψη τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου καὶ τῆς κατεύθυνσης, εἶναι ἡ Εὐκλείδειος γεωμετρία, ποὺ ἔχει γιὰ ἀφετηρία τῆς τὸ σημεῖο καὶ γιὰ τέμα τῆς τὸ σῶμα, ἡ στατική μηχανική, ἡ ἐννοια τῶν θεῶν σὰν ἀνθρώπων μὲ τοὺς ἴδιους τοπικοὺς καὶ χρονικοὺς περιορισμούς, ἡ μονόφωνη μουσική, ἡ ἀνύψωση τῶν ἀριθμῶν σὲ ὄντοτες ποὺ ἡ καθεμιά τους ἔχει καὶ τὴν ἰδιαίτερή της φυσιογνωμία σὰν ἄτομο, καὶ δὲν ἀποτελοῦν ὅπως καὶ γιὰ μᾶς, ὄριο, σχέση, σύμβολο· ἔτσι, ποὺ γιὰ μυαλὸ τόσο ἐξαιρετικὰ καλλιεργημένο ὡς τοῦ Πλάτωνα, ν' ἀποτελεῖ πρόβλημα πῶς ἓνα πράγμα εἶναι σύγχρονα μεγαλύτερο καὶ μικρότερο ἀπὸ τᾶλλα! Καὶ τέλος, ἡ καλύτερα μία ἀπὸ τίς κυριώτερες ἐμφανίσεις τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ πνεύματος, ἡ πόλις, ἡ πολιτειακή δηλαδὴ ὀργάνωση μέσα σὲ στενὰ περιορισμένα τοπικὰ ὄρια. Ὁ συνοικισμὸς, ἡ πράξη δηλαδὴ τοῦ Θῆσέως καὶ ἄλλων τοπικῶν ἀρχόντων ποὺ ξεσήκωσαν τίς παλιὲς κῶμες καὶ μὲ τὴ βία ἢ μὲ τὸ καλὸ ἔφεραν τοὺς χωριάτες νὰ κατοικήσουν κοντὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, ἀποβαίνει ἔτσι ἡ βαθύτερη συμβολικὴ ἐνέργεια, καθὼς συμπίπτει μάλιστα μὲ τὴν ἀρχὴ σχεδὸν τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ. Ἡ πόλις ἀποβαίνει ἔτσι ἓνα ὄρατὸ κι' αὐτὴ σῶμα, περιγεγραμμένο στερεομετρικά, ἓνα σημεῖο ποὺ μπορεῖ μὲ ἀποικίες, κληρούχους κτλ. νὰ πολλαπλασιασθῆ, ἀλλὰ ποτὲ νὰ μεγαλώσει· οἱ μεγαλύτερες συμμαχίες, συνομοσπονδίες, ἀμφικτυονίες κτλ. ἔμειναν πάντα ἐνώσεις πόλεων, συμπολιτεῖες, ὅπως πολὺ σωστὰ τὸ ἐκφράζουν κι' ὅπου τὸ σὺν σημαίνει ἀκριβῶς ὅτι καὶ στὴν ἀριθμητικὴ, ἀπλὴ πρόσθεση. Ἡ ἐννοια τοῦ πολίτη εἶναι κάτι χεροπιαστὸ, παρὸν καὶ ἄμεσα συνδεδεμένο μὲ τὴν παρουσία μέσα στὴν πόλιν· ἄμα αὐτὴ τὸν διώξει, παύει νὰ ὑπάρχει ὄχι μόνο ὡς πολίτης, ἀλλὰ καὶ ὡς ἄνθρωπος· κανένα δικαίωμα, οὔτε ἰδιοκτησία, οὔτε προσωπικὴ ἀσφάλεια, καμιά προοπτικὴ γιὰ μελλοντικὲς πιθανότητες. Ἡ ἀντιπροσωπεία, ἐννοια τόσο κοινὴ καὶ καθημερινὴ σὲ μᾶς, εἶναι κάτι ἀκατανόητο. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Ρώμη ἀκόμη, ποὺ ἐκυρίεψε τὸν κόσμον καὶ εἶχε πολῖτες Ρωμαίους σκορπισμένους σὲ τέσσερα πέρατα τῆς οἰκουμένης, ποτὲ δὲ σκέφθηκε νὰ τοὺς

χρησιμοποιήσει π. χ. στὶς ἐκλογές, βάζοντας τους νὰ ψηφίσουν ἐπὶ τόπου.

Ὁλωσδιόλου ἀντίθετη πρὸς τὴ συνοπτικὴ αὐτὴ εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου ἀπολλώνειου πολιτισμοῦ ποὺ σᾶς ἔδωσα καὶ ὅπου κυριαρεῖ τὸ παρὸν, ἡ στιγμή καὶ τὸ συγκεκριμένο, εἶναι ἡ συνολικὴ εἰκόνα τοῦ νεώτερου δυτικοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ ὁ Spengler τὸν ὀνομάζει **φαιουστικὸ** καὶ ὅπου ἀνήκουμε λίγο-πολὺ ὅλοι μας, καθὼς καὶ ἡ Ἀμερικὴ καὶ ἡ Ἰαπωνία καὶ οἱ εὐρωπαϊκὲς ἀποικίες στὴν Ἀφρική, στὴν Ἀσία καὶ τὴν Αὐστραλία· ἐννοεῖται ἐφόσον παίξουν κι' αὐτὲς κάποιο ρόλο στὸν πολιτισμὸ καὶ δὲν εἶναι ἀπλὲς φελλαχικὲς συνοικίσεις. Γιὰ τὸν φαιουστικὸν ἄνθρωπον, ἡ τελευταία καὶ κυριώτερη πραγματικότης εἶναι ὁ ἄπειρος χώρος, ὁ χώρος ὄχι σὰν κάτι παρὸν στὶς αἰσθήσεις, ἀλλ' ὁ ἀφηρημένος νοητὸς πνευματικὸς χώρος, κάτι ἀσύλληπτο, ἀλλὰ, μεταφυσικά, στὴ ρίζα κάθε ἄλλου φαινομένου. Γιὰ τὸν ἀρχαῖον, δὲν ὑπάρχει οὔτε τὸ ἄπειρο, οὔτε τὸ κενό. Ὅταν ὁ Δημόκριτος λέει «ἐτεῖν δὲ ἄτομα καὶ κενόν», αἰσθανόμαστε ὅτι εἶναι μιὰ ἐξαιρέση καὶ ὅτι χρειάζεται νὰ τὸ τονίσῃ, ἀκριβῶς γιατί πηγαίνει ἐνάντια στὴ γενικὴ ἀντίληψη· ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Πλάτωνος μὲ τὴ λεπτόλογη καὶ αὐστηρὴ διάκριση τοῦ ὄντος καὶ μὴ ὄντος, γρήγορα κατάστρεψε καὶ κατασκέπασε τὴ μεταφυσικὴ αὐτὴ, ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ σταθῆ λογικά, τὸ κενόν, τὸ μὴ σῶμα εἶναι καὶ τὸ μὴ ὄν· καὶ νεώτερες ἐρευνες ἀπέδειξαν ὅτι τὸ ἄπειρον, ποὺ ὁ Ἀναξίμανδρος θέτει ὡς πρώτη ἀρχή, δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὸ δικό μας, ἀλλὰ εἶναι κι' αὐτὸ μιὰ πρώτη ὕλη· καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἄλλωστε ἔτσι τὸ πῆραν, μόνο ποὺ ἔπασαν μερικοὶ ἔξω ὡς γιὰ τὸ βαθμὸ τῆς πυκνότητάς του. Ὁ ἄπειρος αὐτὸς χώρος ποὺ συλλαμβάνει σὰν πραγματικότητα ὁ φαιουστικὸς ἄνθρωπος, ἔχει βέβαια τὸ ἀντίστοιχό του σῆναν ἄπειρο, ἀτελείωτο χρόνο, μπροστὰ καὶ πίσω. Σύννορον δὲν ὑπάρχει πουθενά, οὔτε γιὰ τὸ μάτι, οὔτε γιὰ τὸ νοῦ· ἀλλὰ γι' αὐτὸ καὶ ἡ ψυχὴ ἀνατείνεται τώρα μὲ μιὰ ὀσμὴ ἄγνωστη σ' ὅλους τοὺς ἄλλους πολιτισμούς, μὲ μιὰ λαχτάρα ἀπεραντη, ποὺ διαρκῶς δὲν ἀγωνίζεται, παρὰ πῶς νὰ σπάσει ὅλα τὰ σύνορα, καταστρέφοντας ἐν ἀνάγκη καὶ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸ

της. Ὁ τρόμος μπροστὰ στὸ ἄπειρο αὐτὸ εἶναι μέγας καὶ ἀπέραντος· ἡ μοναξιά τοῦ φαινομένου ἀνθρώπου ἔχει ἓνα ἀφθαστο τραγικὸ μεγαλεῖο.

Ὁ Spengler παρατηρεῖ πὼς σὲ κανένα πολιτισμὸ δὲν εἶναι οἱ κλασσικοὶ τοῦ ἥρωες, ὁ Siegfried, ὁ Χάμλετ, ὁ Φάουστ, ὁ Πάρσιφαλ, τόσο ἀπομονωμένοι, τόσο μικροὶ μέσα στὴν ἀπέραντη νύχτα. Ἡ νύχτα εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν φαινοτικὸ σύμβολο, γιατί κανεὶ ἀφαίρεση ἀπὸ τὰ σήματα, ἀπὸ τὰ ὁρατὰ σύνορα· ἡ νύχτα ἀφαιρεῖ τὸ σῶμα, τὸ φῶς ἀφαιρεῖ τὴν ψυχή. Ὁμοίως μὲ τὴ μεταφυσικὴ αὐτὴ ἄπειρη ὑπαρξὴ εἶναι καὶ ὁ Θεὸς τῆς φαινοτικῆς ψυχῆς, ἓνας ἀναγκαστικά, τεράστιος ἢ καλύτερα ἀπέραντος, ἓνα μὲ τὸ σύνολο, πανταχοῦ παρών. Τὴν ἐποχὴ πού ξυπνάει ἡ γοτθικὴ ψυχή, παρουσιάζονται καὶ οἱ βαθύτατες μυστικὸπαθεῖς ἰδιοσυγκρασίες, ὁ Berengar de Tours, ὁ Eckhardt· οἱ λαϊκὲς ἀδελφότητες τῶν Ἀμαλρικιανῶν καὶ ἄλλων καὶ οἱ Βενεδικτῖνοι υἱοθετοῦν λίγο-πολύ τὰ δόγματά τους, χωρὶς νὰ τοὺς περάσει καν ἀπὸ τὸ νοῦ πὼς πηγαίνουν, μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἐνάντια στὴ μίαν, ἀγία, καθολικὴ ἐκκλησία· ἴσα ἴσα βλέπομε ὄλους ὅσοι καταδικάζονται ὡς αἵρετικοί, νὰ διαμαρτύρονται καὶ νὰ δέχονται χωρὶς συζήτηση νὰ πάρουν πίσω ὅ,τι ἀντιβαίνει πρὸς τὸ δόγμα ἀπὸ τὶς θεωρίες τους, γιατί ἡ καθολικὴ ἐκκλησία συμβολίζει γι' αὐτοὺς τὸ πᾶν καὶ τὴ θεωροῦν τόσο ἄπειρη στὴ δικαιοδοσία της, ὅσο καὶ ὁ ἓνας θεὸς πού διαπερνάει μὲ τὴν οὐσία του, μὲ τὴ ροή του, ὅλα τὰ πλάσματα, κ' ἐπομένως εἶναι ὅλα τὰ πλάσματα ὅπως καὶ ὅλα εἶναι αὐτός. Εἶναι χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴ νεώτερη ρασιοναλικὴ καὶ κούφια ἐξήγηση ὄλων τῶν πραγμάτων, ὅταν οἱ ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας μᾶς λένε ὅτι τέτοιοι ἀνθρώποι δὲν εἶχαν ἀκόμη τὸ «θάρος τῆς γνώμης τους». — Στὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἢ λαχτάρα αὐτὴ καὶ ἡ ὁρμὴ πρὸς τὸ ἄπειρο σπάζει τὰ καθιερωμένα μέτρα τοῦ θόλου καὶ ξεχύνεται μὲ δύναμη στὶς ἀπροσμέτρητες ἀναλογίες τῶν γοτθικῶν μητροπόλεων, τόσο τεράστιων στὶς διαστάσεις τους, πού κάποτε φαίνονταν σὰν ἀδειανές, ἔστω κι' ἂν ὅλη ἡ κοινότης πού τις ἔχτισε βρισκόταν μέσα, ἢ κάποτε ἔμεναν ἀτελείωτες. Οἱ ἐξωτερικὲς γραμμὲς

τοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ λές καὶ εἶναι καμωμένες γιὰ νὰ μὴν ἀφήσουν τὸ μάτι νὰ ἠσυχάσει, τὸ παρασέρονουν ἀπὸ τὴ γῆ ὄλο καὶ πιὸ ψηλά μὲ τὰ μυτερὰ καμπαναριά τους πού ὄλο καὶ στενεύουν, ἀλλὰ ὄλο καὶ ἀνεβαίνουν ψηλότερα, χωρὶς τέλος, σὰν τὶς γεωμετρικὲς ὑπερβολὲς καὶ παραβολὲς πού πλησιάζουν ἐπ' ἄπειρον πρὸς ἓνα ὄριο πού δὲν τὸ φτάνουν ποτέ. Μέσα ὁ ἀνθρώπος χάνεται, εἶναι ἡ νύχτα μὲ τὴ μυστηριακὴ πανταχοῦ παρουσία της, ἀόρατα φτερουγίσματα καὶ αὔλες φωνὲς γεμίζουν τὸν ἀέρα, κι' ὁ ἀνθρώπος εἶναι μόνος, γυμνὸς μπροστὰ στὸ ἀπέραντο μάτι τοῦ θεοῦ. Σὲ κανένα λυρισμὸ, ὅσο στὸν φαινοτικὸ, ἄς τὸν πούμε κι' ἐμεῖς ἔτσι, ἀπὸ τὶς ἀρχές του, στὶς μυθολογίες τῆς Edda, στοὺς λατινικοὺς ὕμνους καὶ στὸν Wolfram von Erchenbach καὶ τὸν Walter von der Vogelneide, δὲν ξεχύνεται τόσο ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου, ὅχι σὲ ὀργιαστικὴ ταύτιση μὲ τὴ φύση, ἀλλὰ στὴν τρεμουλιαστὴ λαχτάρα πρὸς κάτι ἀσύλληπτο, στὸ πάθος γιὰ τὸ μακρυνό, γιὰ τὸ ἀδύνατο, τὸ ἀνέφικτο. Τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του τὸν γνωρίζει ὁ ἀνθρώπος μόνο ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μὲ τὶς ὑπερκόσμιες δυνάμεις πού τὸν κάνουν νὰ κλαίει, νὰ δονεῖται, ν' ἀνατείνεται χωρὶς νὰ ξέρει—λογικὰ—γιατί. Ἴσως ἡ θεωρία τῆς ἀνιδιοτελείας στὴν αἰσθητικὴ νὰ ἐρμηνεύει ψυχρὰ καὶ ἄτελα τὸ θεμελιακὸ αὐτὸ φαινόμενο τῆς λαχτάρας τοῦ ἀνθρώπου νὰ βγεῖ ἔξω ἀπ' τὰ σύνορα τοῦ ἄθλιου ἑαυτοῦ του, νὰ ἐνωθεῖ μὲ κάτι ἀπείρως μεγαλύτερο πού τὸν συντριβεῖ καὶ πού τὸν ἀγαπάει, ἀλλὰ δὲ θὰ μπορούσε νὰ γεννηθεῖ σὲ κανέναν ἄλλο πολιτισμὸ. — Ἡ μουσικὴ, ἡ πιὸ αὔλη τέχνη, πού ξυπνάει μέσα μας αἰσθήματα πού δὲν ξέρομε ὅτι τὰ εἶχαμε καὶ πού ὁ Πλάτων φοβᾶται καὶ διώχνει ἀπὸ τὴν πολιτεία του, ἡ μουσικὴ μὲ τὶς συγχορδίες καὶ τὴν ἀντίστιξη μὲ τὴ φουῦγκα καὶ τὶς βαθιὲς κρατημένες νότες τοῦ μπάσου, εἶναι τὸ μόνο πού μπορεῖ νὰ γεμίσει τὸ ἄπειρο ἐσωτερικὸ τῶν γοτθικῶν ἐκκλησιῶν· τὸ ἐκκλησιαστικὸ ὄργανο εἶναι ἴσως τὸ μόνο ὅπου οἱ νότες δὲν χωρίζονται ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη, δὲν ἔχουν περιγραμμά, ἀτομικότητα, σχεδὸν οὔτε ρυθμὸ. Ἡ ἄπειρη αὐτὴ λαχτάρα, πού ὑπερνικήσαμε σήμερα πιά νοητικά, ἢ μᾶλλον πού ἀφήσαμε πίσω μας, γιατί φτωχύνουμε ἐσωτε-

ρικά καὶ δὲν εἶμαστε πιά ἱκανοὶ νὰ τῆ χωρέσουμε, ἐξακολουθεῖ νὰ μᾶς ταράζει σὰ μουσικὰ ἔργα· ἂν τὸν Βάγγερ τὸν ἐνοχλεῖ ἢ ὄρατὴ ὀρχήστρα, εἶναι γιὰ τὴ πραγματικὰ ἢ ὄραση δὲν πρέπει νὰ παίζει κανένα ρόλο στὴ μουσικὴ, μᾶλλον οἱ παλιότεροι δὲν πειράζονται ἀπ' αὐτό, γιὰ τὸ δὲ σκέφθηκαν ποτὲ νὰ τὴν κυτᾶξουν. — Στὴ ζωγραφικὴ, ἢ προσοπικὴ, ἢ φωτισκίωση καὶ ὠρισμένα χρώματα πού παίζουν συμβολικὸ ρόλο χωρὶς νὰ τὰ καταλαβαίνουν οἱ ἴδιοι οἱ ζωγράφοι πού τὰ μεταχειρίζονται, ὅπως τὸ βαθυγάλαξο, τραβοῦν τὸ μάτι πρὸς ὀρίζοντες ὄλο καὶ πὸ μακρινούς· ἢ ἀρχαία ζωγραφικὴ περιγράφει τὶς μορφές τῆς σὰ γιὰ νὰ τοὺς προσθέσει ἀκόμα μιὰ φορὰ ἓνα ἄστρο, ἓνα φραγμό, ἓνα σύνορο πρὸς τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον· στὴ νεώτερη, τὶς ὑποδείχνει, τὶς ὑποβάλλει· τὸ τέλος τοὺς χάνεται σὶ σκυτεῖνὸ βάθος, γίνεται ἓνα μὲ τὴν ἀτμόσφαιρα, μὲ τὸν ἀέρα. Σὲ κάποια τεχνοκρατικὴ διάλεξη κάποιε, ὁ ὁμηγητὴς ἔδειξε πρῶτα τὴν περίφημη ἐκείνη τοιχογραφίαν τῆς Φαιστοῦ μὲ τὴν ἀγριόγατα, κ' ἔπειτα, σὰν πρόοδο τάχα στὴν προσοπικὴ, μιὰ τυχαία εἰκόνα νεωτέρου τοπίου. Μιὰ φίλη μου κοντά μου ἔγινε ἔξω φρενῶν· βέβαια, σὰν βιθμίδα τέχνης τὰ δυὸ ἔργα ἦταν ἀσύγκριτα· ὁ ὁμηγητὴς ἦταν ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν ἐπιπόλαιη ἀντίληψη ὅτι ἡ τέχνη προσοδεύει καὶ περνάει ἀτόφια ἀπὸ τὸν ἓνα πολιτισμὸν σὶν ἄλλο· ἀλλὰ κατὰ τοῦτο εἶχε δίκιο, ὅτι ἡ τιποτένια ἐκείνη εἰκόνα μὲ τὰ δέντρα τῆς πού ἔσειοῦσε ὁ ἀνεμος, μὲ τὸν ποταμὸν σὶν βάθος πού γίνονταν ἓνα μὲ τὴ γαλάζια γραμμὴ τοῦ ὀρίζοντα, μιλοῦσε μᾶλλον τοῦτο περισσότερο σὶν ψυχὴν του, γιὰ τὴν ἄετα ἔστω, τοῦ ἔδινε τὴν ἐντύπωση τοῦ ἀσύλληπτου μακρυνοῦ χώρου, τῆς ἀπόστασης.

Στὴν ἐπιστήμη τέλος ἢ ἀνάλυση τοῦ χώρου, ὁ ἀπειροστικὸς λογισμὸς, ἢ ἐνέργεια, ἢ ἐπίδραση τῆς ἔλξης ἀπὸ μακρῶν, ἢ δύναμη πού τείνει νὰ διαλύσει τὴν ἔννοια τῆς ἕλης καὶ νὰ κάνει κάθε μόριο τὸ κέντρο ἀλληλοσυγκρουομένων δυνάμεων, ἢ ἀστρονομία πού ἔδωσε σὶν γῆν μᾶς μέσα σὶν σύμπαν τὴν ἴδια ἀπειρὰ μικρὴ θέση, τὴν ἴδια ἀτελεύτητη, ἀσκοπη καὶ τραγικὴ μοναξιά πού ἔχει τὸ ἄτομον ἀνάμεσα σὶν φύση καὶ σὶν συνανθρώπους του, εἶναι

ἄλλα τόσα σύμβολα, μοναδικὰ σὶν τὸν κόσμον καὶ σὶν τὴν ἱστορία, τῆς φαινοστικῆς ἀντίληψης γιὰ τὸν χῶρον, τῆς ἀτελείωτης λαχτάρας μπροστά σὶν τὸ ἀπειρον, ἄλλα τόσα καθρεφτίσματα τῆς φαινοστικῆς ψυχῆς μὲ τὴν τεράστια θέληση πρὸς μιὰν ἀπεριόριστη δύναμη, πρὸς μιὰν ἀπέραντη κατὰκτηση. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι μέσα σὶν πλαίσιον τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ ἀνακαλύφθηκε ἢ Ἀμερικὴ, ὅτι ἐδραιώθηκαν βασιλεία καὶ αὐτοκρατορίες μὲ μοναδικὸ σκοπὸ τὴν κατὰκτηση ὄλου τοῦ κόσμου ἀνεξαιρέτως, καὶ ὅτι τὸ σημερινὸ μᾶς, ἴσως τὸ τελευταῖον μᾶς ὄνειρον εἶναι αἱ Ἑνωμένα Πολιτεῖα τῆς Γῆϊνης σφαιρας. Τὰ φαινόμενα καὶ οἱ ἐκδηλώσεις αὐτῆς δὲ θὰ μπορούσαν νὰ δημιουργηθοῦν μεμονωμένα σὶν ἄλλους πολιτισμούς· εἶναι ὅλες σύμβολα μιᾶς θεμελιακῆς ἐνότητος, μιᾶς ψυχῆς, πού καθρεφτίζει τὸν κόσμον μὲσα τῆς μὲ τὴ μορφὴ τοῦ ἀπειρου χώρου, καὶ βέβαια καὶ τοῦ ἀπειρου χρόνου. Οἱ ἀρχαῖοι δὲν συλλογίζονται καθόλου τὴν ἀρχή, κ' ἀκόμα λιγότερον σκέπτονται νὰ τὴν προσδιορίσουν μὲναν ἀριθμὸν, μιὰ χρονολογία· πρὸς τὸ τέλος δὲν ἀποβλέπουν· ἐξαιρεση κάνει κ' ἔδῳ ὁ Δημόκριτος, πού ἐσχεδίασε μιὰ μηχανικὰ ἐξηγημένη αἰωνία ἐπιστροφὴ, ἀλλὰ πού δὲν βρῆκε καμῖαν ἀπήχηση. Ὁ φαινοστικὸς ἀνθρωπος συλλαμβάνει τὴν ἰδέαν μιᾶς παγκόσμιας ἱστορίας, πού οἱ ἀρχῆς τῆς χάνονται σὶν τὰ βάθη τῶν αἰώνων — ἄς προσέξουμε τὴν ἔκφραση — καὶ, ἀκόμη σημαντικώτερον, προσπαθεῖ νὰ ἐξιχνιάσει τὴ μελλοντικὴ τῆς πορεία. Στὴ φιλοσοφία βρίσκουμε τὴν ἔννοια τῆς τέλειος πολιτείας ὡς συνοριακὴ ἔννοια — *grenzbegriff* —, πρὸς τὴν ὁποία ἢ πραγματικὴ ἐξέλιξη θὰ προσεγγίζει παραβολικὰ ἐπ' ἀπειρον· εἶναι περιττὸ νὰ τονισθῆ πόσο ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς, μὲ τὸ τέλειόν του στάδιο τῆς χωρὶς τάξεις κοινωνίας, πού δὲν ἔχει ἔπειτα, εἶναι χονδροειδῆς διανοητικὰ ἀπέναντι σὶν τὴ στοιχειωδέστερη ἔννοια τῆς ἀτελείωτης ἐξέλιξης. Ἀλλὰ ἢ ἱστορία δὲν ἀναπτύχθηκε ὅσο καὶ ὅπως θὰ ἔπρεπε: τὴν πιέζουν ἀπὸ μιὰ μεριά οἱ τάσεις πού ἔχει νὰ μιμηθῆ τὴν ἐπιστήμη, ἀπὸ ἄλλη οἱ προλήψεις γιὰ τὴν εὐθύγραμμα πρόοδο τῆς ἀνθρωπότητος, ἀπ' ἄλλοῦ ἢ συμβατικὴ διαίρεση σὶν τρία μέρη, ἀρχαιότητα — μεσαιῶνας — νεώτεροι

χρόνοι, στοὺς ὁποίους ἀναγκαστήκαμε, λέει εἰρωνικά ὁ Spengler, νὰ προσθέσουμε τελευταῖα τοὺς νεωτάτους χρόνους καὶ ποιὸς ξέρει σὲ τί ἄλλα ὑπερθετικά θὰ καταλήξουμε ἀκόμη. Τὸ σχηματικὸ αὐτὸ πλαίσιο προῆλθε ἀπὸ πολλὰς παρεξηγήσεις πού δὲν μπορούμε δυστυχῶς νὰ ἀναπτύξουμε ἐδῶ, καὶ εἶναι ἴσως λείψανο τῆς χρονιστῆς ἀντίληψης τῆς *μαγικῆς* ψυχῆς, γιὰ τὴν ὁποία θὰ μιλήσουμε ἀμέσως παρακάτω. Ἐκεῖ ὅμως πού δείχνεται ἀνεμπόδιστο τὸ ἐνδιαφέρον

γιὰ τὴν ἐξέλιξη, γιὰ τὸ χρόνο, γιὰ τὴν ἱστορία, εἶναι στὴν καταπληχτικὰ ἐντατικὴ μελέτη τῆς βιογραφίας, στὴν ἐξέλιξη τοῦ πορτραίτου καὶ στὴ δραματικὴ τέχνη, ὅλως-διόλου ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν οὐσία τῆς ἀρχαίας τραγωδίας.

Μὲ λύπη μου ἀναγκάζομαι μόνο ν' ἀναφέρω, χωρὶς νὰ προφταίνω νὰ τίς ἀναπτύξω, τίς θαυμάσιες καὶ πολὺ ὑποβλητικὰς ἀπόψεις τοῦ Spengler γιὰ τίς τρεῖς αὐτὰς ἐκδηλώσεις τοῦ νεώτερου πολιτισμοῦ.

(Τὸ τέλος στὸ ἐρχόμενο)

ΕΛΛΗ ΛΑΜΠΡΙΔΗ

ΠΕΖΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

Ο ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ

Ἐνα σταυρό, ἓνα σταυρὸ μῦθο πολὺ, πῶ μαῦρο ἀκόμα τὴν ὥρῃ τούτῃ τοῦ δαίλινοῦ—ἓνα σταυρὸ πανύψηλο ἀπὸ ξύλο καὶ μερικὰ καρφιά, στὸ βράχο μέσα μὲ πάθος χωμένο, στὴ θάλασσα, στὸ Χολωμό, στὸν οὐρανὸ περήφανα ἀπλωμένο, τέλος πάντων ἐν' ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἁγιορειτικούς σταυροὺς πού σὲ κάθ' ἀκροτήρι συναντᾶτε, κυρίειρε τὴν προσοχή μου.

Γιὰ ὥρα πολλὴ δὲν μπόρεσα τὸ βλέμμα μου νὰ ξεσηκώσω ἀπὸ τούτῃ τὴ θεά, τὴν εἰκόνα αὐτῆ, τῆς θάλασσας, ὀλόχρυσης, ἀπὸ σκοτεινὰ βουνὰ ἀπότομα κοιμμένης—τοῦ οὐρανοῦ πολύχρωμου, σχισμένου ἀπ' τίς ἀλύπητες κορφὲς ἀτέλειωτης βουνοσειρᾶς.

Ἐδῶ πού τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ μέγα Σύμβολο δὲ βλέπω στημένο πάνου σ' ἐκκλησιᾶς, οὔτε νὰ στέκει περήφανο στὴν κορφὴ μεγάλων τέμπλων—ἐδῶ πού βλέπω σταυρὸ χωρὶς σταυρωμένο, ἴσιο, σκληρό, μεγάλο, δωρικόν,—κατάλαβα τὴν ἁγιορειτικὴ θρησκευτικὴ ἀντίληψη, τῶν ἀσκητῶν τὴν περίεργη γιὰ μᾶς ἰδέα.

Ὅπως μόνο σὲ Ἑλβετικὰ καντόνια ἐννοίωσα τὴν ἐκκλησία ταπεινὴ... Ἄλλὰ γι' αὐτὸ ἄλλη φορὰ, ἄλλη φορὰ γιὰ τοὺς σταυρωμένους πού βλέπεις στὰ δύσβατα τῶν Ἄλπεων μονοπάτια, τοὺς σταυρωμένους κείνους, τοὺς μικροὺς, τοὺς χαμένους, χωμένους στὰ ὑπερύψηλα βουνὰ, ὅπου σμίγονται σχεδὸν ἁρμονικὰ τῶν χριστιανῶν οἱ προσευχῆς καὶ τῶν Μάνφρεντ οἱ κατάρες).

Λοιπὸν ἐδῶ, ὅπου ἡ φύση, σὰ μιὰ ἀντάρση-ση γυναῖκα, ἡδονικὰ ἀπλώνεται μπροστά σου, στολισμένη μὲ τοῦ δαίλινοῦ τὰ θελκτικὰ τὰ χρώματα, ἓνα σταυρὸ: δηλαδὴ δυὸ κοιμάτια ξύλο, στὴ σχίζουσε στὰ τέσσαρ-τι, στὴν κόβουσε καὶ κρύβουσε ἀπ' τὴ μτυιὰ σου τοῦ κρυφισμένου ἡλίου τὸν αἵματωμένο δίσκο.

Ἄπὸ τούτου τοῦ σταυροῦ, ποιᾶς φυλακῆς οἱ σιδηρόφρακτες φεγγίτες φράζουσε καλύτερα, κλείνουσε ἀπὸ τὸν ὄξω κόσμο τοὺς δυστυχισμένους;

Ἄκόμα κ' ἐγὼ ὁ ἄπιστος, πούρθε δῶ πέρα γιὰ νὰ ξεφύγω γιὰ μιὰ στιγμὴ ἀπ' τοῦ μοναστηριοῦ τὸ αὐστηρό, τὸ τυπικόν, νὰ προσπαθῆσω νὰ ξεχάσω τίς μονότονες πιά Παναγιῆς, καὶ νὰ λατρέψω θεὸ δικόνε μου πού μετάνοιες δὲ θέλει καὶ τάγματα περιφρονεῖ, ξαφνικὰ ἐννοίωσα μὲσ' στὰ σωθικά μου σὰ μαχαιριά τοῦ Ἀσκητῆ Σταυροῦ τὴν ἐπιταχτικὴ ἐντολή:

— Πιὸ πέρα ὄχι!

Ἄσκοπα μετὰ ἀπ' αὐτὸ νὰ δοκιμάσεις τὰ βουνὰ, τὴ θάλασσα, τὸν οὐρανὸ νὰ θαυμάσεις. Κι' αὐτὴ ἡ Ὁραιότης φαίνεται δῶ πέρα σὰ μιὰ εἰκόνα ἄσημνη, καὶ σὺ σὰν ἓνας δύσμοιρος μὲ σαρκικὰς διαθέσεις, ὅταν μπροστὰ σὲ τέτοιονε σταυρὸ τολμᾶς ὄλ' ἀπ' αὐτὸ καὶ τίς ἀτέλειωτες γραμμὲς του νὰ θεωρήσης. Ἄν θὲς μὴν πέσεις, μὴ γονυκλινήσεις, μὴν πιάσεις τὸ σταυρὸ μὲ πάθος μὲ τὰ δυὸ σου χέρια· προσπάθησε νὰ